

7. Мкртчян А.Ф. Предпосылки права на предъявление иска в арбитражный суд / А.Ф. Мкртчян // Арбитражный и гражданский процесс. – 2005. – № 5. – С. 12–14.
8. Пушкар Є.Г. Наслідки порушення передумов права на позов: [Конспект лекцій] / Євген Григорович Пушкар. – Л.: Видавництво Львівського університету, 1972. – 63 с.
9. Тertiшніков В.І. Цивільний процесуальний кодекс України: [науково-практичний коментар] / Володимир Іванович Тertiшніков. – Харків: Видавець ФО-П Вапнярчук Н.М., 2007. – 584 с.
10. Ухвала Апеляційного суду Автономної Республіки Крим у справі № 22-895/06 // <http://www.reyestr.court.gov.ua>.
11. Ухвала Царичанського районного суду Дніпропетровської області у справі № 20-60/08 // <http://www.reyestr.court.gov.ua>.
12. Цивільний процесуальний кодекс України: за станом на 1 вересня 2009 р. / Верховна Рада України. – Офіц. вид. – К.: Атіка, 2009. – 144 с.
13. Цивільний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар / [Бичкова С.С., Білоусов Ю.В., Білоусов В.І. та ін.]; За заг. ред. С.С. Бичкової. – К.: Атака, 2008. – 840 с.

Гулій А.М., ЛДУВС

ВПЛИВ СЕРЕДНЬОВІЧНОГО КАНОНІЧНОГО ПРАВА НА ФОРМУВАННЯ РОМАНО-ГЕРМАНСЬКОГО ПРАВА

Исследуется вопрос влияния канонического права Католической Церкви XIII века на формирование романо-германского права и его место в романо-германской правовой семье. Необходимость научного исследования влияния канонического права на формирование романо-германского права обусловлено тем, что эти нормы активно влияли на жизнь европейских стран XIII века, что было обусловлено значительной ролью Католической Церкви в общественной жизни Средневековья. Анализ действующего законодательства Украины также дает основания утверждать, что церковные каноны существенно повлияли и влияют на формирование отечественной правовой системы.

Necessity of scientific investigation of canon law influence on Romano-Germanic law formation rose the fact that these regulations had active impact on European countries' life in XIII century, that depended on important role Catholic Church in social life during Middle Ages. The analysis of current Ukrainian legislation also gives grounds to state that church canons had and still have an essential impact on native law system formation.

Постановка проблеми. Необхідність наукового дослідження впливу канонічного права на формування романо-германського права зумовлено тим, що ці норми активно впливали на життя європейських країн XIII століття, що обумовлювалося значною роллю Католицької Церкви в суспільному житті Середньовіччя. Аналіз чинного законодавства України також дає підстави стверджувати, що церковні канони суттєво вплинули і впливають на формування вітчизняної правової системи та юридичної науки.

Стан дослідження. Дослідженню проблеми визначення поняття та ознак канонічного права та його впливу на формування романо-

германського права присвятили ряд публікацій такі вчені: Е. Аннерс, П. Ерте, С. Місевич, П. Рабінович, Л. Луць, С. Сухарев, А. Малько, В. Сударев, М. Пономарев, В. Макаруч, Р. Давид, Ю. Тихомиров, М. Марченко, О. Харитонova, Л. Кофанов, та інші. На особливу увагу заслуговують наукові праці Ситара І.М. – молодого львівського науковця у галузі порівняльного правознавства.

Зважаючи на актуальність теми та необхідність розробки загальнотеоретичних та історичних аспектів впливу канонічного права на романо-германське право, вбачається необхідним глибше дослідження запропонованої теми.

До романо-германської правової сім'ї відносять правові системи, які виникли в континентальній Європі на основі римських, канонічних і місцевих правових традицій.

Як зазначає французький науковець Р. Давид, першою правовою сім'єю, яку ми зустрічаємо в сучасному світі, є романо-германська правова сім'я [3, с. 29].

Дослідники під романо-германською правовою сім'єю розуміють правові системи, створені з використанням рецепції римського права, які об'єднані спільністю структури, джерел права і подібністю понятійно-юридичного апарату [4, с.231].

Загальновизнаним центром її є континентальна Європа, хоча за останні століття спостерігається поширення за її межі. Характерні для романо-германської правової сім'ї принципи та інститути з'явилися в інших частинах світу і регіонах двома основними шляхами:

1. Шляхом насильницької експансії романо-германської правової сім'ї, що є наслідком колонізації європейськими країнами інших країн. Так, основні ідеї романо-германського права проникають в іспанські, португальські, французькі, голандські, бельгійські, німецькі, італійські колонії, в Африку (наприклад, у Сенегал, Малі).

2. Шляхом добровільної рецепції країнами інших регіонів основних положень романо-германського права (йдеться, зокрема, про Туреччину, Японію, Південну Корею). Хоча, як стверджує, Ситар І.М., передусім мова тут йде про використання романо-германської юридичної конструкції [7, с. 6].

Думається, найбільш вдалим (і найчастіше уживаним) терміном є все ж таки «романо-германська правова сім'я», оскільки в самій назві зазначено генетичні корені її формування, а також відображено культурний феномен (зокрема, феноменологічні аспекти).

Правові системи, які входять до романо-германського права, можна поділити на дві групи: романську і германську. До романської групи відносять наступні правові системи: Франції, Італії, Іспанії, Бельгії, Люксембургу, Голландії та деяких інших держав. До германської групи відносять такі правові системи: Німеччини, Австрії, Швейцарії і ряду інших країн [7, с. 7].

До романо-германської правової сім'ї тяжіють правові системи африканських держав (Бурунді, Габон, Гвінея, Ефіопія, Єгипет, Конго, Кот-де-Івуар, Марокко, Руанда, Сенегал, Туніс, Чад та інші), а також держави Близького Сходу (зокрема Ліван, Сирія, Іран, Монголія, Японія, Південна Корея, Тайвань) [7, с. 7].

Ці країни, гадаємо, лише використовують романо-германську правову конструкцію, де право глибоко взаємодіє з мусульманським і звичаєвим правом. Хоча у нашій класифікації правових систем ми відносимо дані правові системи до інших груп: філософсько-традиційного, мусульманського та звичаєво-общинного права.

Слід зупинитися на особливостях (ознаках) романо-германської правової сім'ї. Л.А. Луць у навчальному посібнику «Сучасні правові системи світу» використовує формально-юридичний метод (підхід) в процесі виокремлення ознак романо-германської правової сім'ї, а саме:

- наявність нормативно-правового акту;
- ієрархічність нормативно-правових актів, яка визначається юридичною силою;
- наявність закону з найвищою юридичною силою Конституції;
- кодифікованість значної частини нормативно-правових актів;
- наявність спеціалізованих органів конституційного правосуддя;
- поділ системи права на публічне і приватне, також галузевий поділ;
- подібність правових принципів і понять;
- наявність правової доктрини як генетичного джерела принципів права континентального типу;
- наявність чіткої та ефективної юридичної техніки [5, с.121].

Слід, на нашу думку, додати ще й генетичні (родові) ознаки, які поряд з формально-юридичними (на які вказує проф. Л.А. Луць) власне й сформували романо-германську правову сім'ю. По-іншому ці ознаки можна назвати феноменологічними:

1. Органічний зв'язок з римським правом,

Становлення цієї правової сім'ї відбулося на основі римського права. Дана правова система творилася на основі римського права в італійських, французьких і германських університетах, які зародилися в XII-XVI століттях, на базі Зводу законів Юстиніана. В основі даної правової сім'ї лежить «римське *jus civile* – приватне право, яке історично застосовувалося лише до римських громадян і у відносинах між римськими громадянами на території і в межах Римської держави» [6, с. 342].

Як вказує Гарольд Дж. Берман в праці «Західна традиція права - епоха реформування», римське право послужило спочатку ідеальним правом, зводом правових ідей, взятих за єдину систему [2, с.123]. Римське право надало перспективу для аналізу пануючих законів й ідеалів, їх перевірки на істинність, адже в них були втілені фундаментальні положення, які лягли в основу даного права і романо-германської правової сім'ї в цілому.

2. Утворення романо-германського права на основі вчення про римське право в італійських, французьких і німецьких університетах. Саме університети створили у XII-XVI століттях на основі Зводу законів Юстиніана загальну для багатьох європейських країн юридичну науку. Ця наука, у свою чергу, визначила характер романо-германського права [3, с.110]. Іншими словами, відбувся процес відтворення доктрини європейськими університетами.

3. Яскраво виражена доктринальність і концептуальність порівняно з іншими правовими сім'ями.

У Франції право повністю відділено від політики і релігії, багато компаративістів розглядають французьке право, а разом з ним і всю

романо-германську правову сім'ю, швидше в термінах «фундаментальних принципів», «різноманітних концепцій», «абстрактних підходів», ніж як важливий засіб вирішення спорів у суспільстві, між його членами і їх організаціями [4, с. 57].

При вирішенні тих чи інших складних юридичних завдань суб'єкти, котрі здійснюють правозастосування, можуть безпосередньо звертатися до правових доктрин та теорій, які відображені в монографіях, фундаментальних працях, тісно взаємопов'язані та переплітаються з політичною наукою, соціальною сферою, мораллю.

На основі правових доктрин і створюються нові норми права.

4. Абстрактний характер норм права.

Норми права встановлюють загальні правила поведінки, виходячи з правових принципів і доктрин. Це відрізняє романо-германську правову сім'ю від англосаксонської, де норми переважно створюються судами при вирішенні конкретних спірних справ щодо конкретних випадків.

5. Яскраво виражений кодифікований характер.

На відміну від інших правових систем, тут кодифікації була піддана велика кількість правового масиву. Актуальність застосування методології кодифікації спричинена наступними факторами:

- а) наявністю глибоких і міцних історичних коренів;
- б) глобальним характером, охопленням практично всіх галузей та інститутів права;
- в) використанням своєрідної юридичної техніки, яка дозволяє здійснити на Європейському континенті задуми природної школи права, завершити багатолітню еволюцію правової науки, чітко встановивши, на відміну від хаосу компіляцій Юстиніана, що право відповідає інтересам суспільства, ідеям розумності;
- г) не локальним, а глобальним характером, охопленням практично всіх галузей й інститутів права;
- д) наявністю власної ідеології, котра в теоретичному плані відображала владарюючу в той період у Західній Європі «філософську віру в розсудливість права» [7, с. 11].

6. Відчутний вплив канонічного права на формування принципів романо-германського права (так званий релігійний підтекст деяких норм).

Канонічне право є сукупністю законів і правил (канонів), установлених або визначених Церквою. Норми канонічного права містяться в рішеннях церковних соборів, а також у постановах та інших актах (декретах) Папського Престолу, застосовуються церковними установами і діють незалежно від законів тієї чи іншої європейської країни [7, с. 24].

Нове канонічне право (*jus canonicum novum*) з'явилося у XII–XIII ст. внаслідок так званої Григоріанської реформації [1, с. 74]. Г.Дж. Берман навіть стверджує, що цей період характеризується Папською революцією [2, с. 101]. Григоріанська реформація зводиться до проголошення Папою Римським Григорієм VII у 1075 р. політичного і юридичного верховенства Папи над усією Церквою та незалежності духовенства від світського контролю. У диктатах, продиктованих Папою Григорієм VII сформульовано, зокрема, такі повноваження і переваги своєї влади:

- Папа може носити знаки царської або королівської гідності;
- царі повинні цілувати Папі ноги;
- Папа може позбавляти влади імператорів;
- Папа може звільнити християн від присягання на вірність своїм правителям (тобто санкціонувати непокору світській владі);
- жодна особа не може судити Папу [7, с. 24].

«Правове» обґрунтування цих претензій базується на догматах християнства. Ісус Христос, син Божий, мав владу над світом земних владик. Перед Знесенням свої права (і обов'язки) пастиря передав апостолові Петру. Саме Петро, згідно легенді, був першим християнським єпископом Риму. Відтак кожний римський папа є ніби наступною ланкою у безперервному ланцюжку від самого Ісуса Христа, а, отже, має беззаперечне право судити і зміщувати усіх світських володарів, до імператора включно.

Одним з революційних елементів, які характеризували Папську реформацію 1075 р., був наказ всім християнам бойкотувати священників, які жили в шлюбі чи мали позашлюбні стосунки, і не вдаватися до їхніх послуг, особливо щодо святих таїнств. Тих священнослужителів, які виступали проти, закидали камінням і били [8, с. 101–102]. З приходом Папи Григорія VII загострилася боротьба за інвеституру (1075–1122 рр.), точилися суперечки навколо питання, хто саме (Папа чи імператор) має призначати кандидатів на духовні посади (наприклад, на єпископські кафедри) і надавати символи сану – кільце та посох.

Ці перипетії закінчилися укладенням Вормського конкордату (1122 р.), згідно з яким світська інвеститура (принаймні, в межах Італії) була відокремлена від духовної: призначення на духовно-ієрархічні посади здійснювалися Папою, а затвердження канонічного єпископа (аббата) у васальному використанні церковних земель – світською владою (імператором, королями) [3, с. 74–75].

У 1075 р. Папа Римський Григорій VII видав «*Dictates Papae*» (Диктати Папи), складені з 27 чітких положень, які нібито адресував винятково самому собі, де серед іншого йшлося про наступне:

1. Римська Церква заснована одним тільки Господом.
2. Римський єпископ один по праву зветься Вселенським.
3. Він один має право звільняти і поновлювати єпископів.
4. Папський легат, навіть якщо він низького рангу, на соборі має перевагу над усіма єпископами.
5. Лише Папі дозволено створювати нові закони, відповідно до вимог часу.
6. Одному йому всі князі повинні цілувати ноги.
7. Ім'я його одного проголошується в церкві.
8. Він може позбавляти імператорів трону.
9. Жоден синод не може бути визнаним без його наказу.
10. Ні одна книжка чи глава у ній не може вважатися канонічною без його схвалення.
11. Ніякий його вирок не може бути ніким відмінений, і тільки він один може відмінити будь-які вирoki.
12. Найбільш важливі справи для будь-якої Церкви можуть розглядатися Апостольським престолом [7, с. 25].

Для усунення суперечностей канонічне право періодично піддавалося компіляції. Перша з авторитетних компіляцій «Concordantia discordantium canonum» (Узгодження неузгоджених канонів) – була складена монахом з Болоньї Іоаном Граціаном близько 1140 року. Пізніше вона отримала назву Декрет Граціана (Decretum Gratiani), або Звід декретів (Corpus Decretorum). Ця робота лягла в основу викладання канонічного права в середньовічних університетах [3, с. 75]. На її ґрунті виникли дві школи канонічного права – декретистів і декреталістів, які й створили науку про церковне (канонічне) право (каноністику).

Подальші акти канонічного права набували чинності папських декреталій, які періодично об'єднувалися у збірники (компіляції), тематично структуровані, наприклад:

1. Судді.
2. Суд.
3. Шлюб.
4. Злочини.
5. Покарання.

У 1582 р. було створено Звід канонічного права (Corpus Juris Canonici), що офіційно був визнаний основним джерелом канонічного права Папою Григорієм XIII. До цього збірника увійшли чотири основні на той час компіляції: Декрет Граціана, Декрет Григорія IX (1234 р.), Збірники Боніфація VIII (1289 р.) і Климента V (1313 р.). Цей звід вважається класичним зібранням права католицької церкви [1, с. 75].

Канонічне право активно впливало на життя європейських країн, що було обумовлено значною роллю Церкви в середні віки. Цей вплив полягав у наступному:

1. Церковні установи на основі особистої юрисдикції та предметної юрисдикції (юрисдикцій щодо певних відносин) застосовували канонічне право безпосередньо до мирян. Церква претендувала на особисту юрисдикцію щодо студентів, знедолених (сиріт, вдів, бідних), мандрівників, хрестоносців. Церква претендувала на предметну юрисдикцію в так званих духовних справах та справах, що пов'язані з ними. На цій підставі в канонічному праві того часу розвиваються такі галузі:

- сімейне право (на підставі юрисдикції над таїнством шлюбу);
- спадкове право (на підставі юрисдикції над заповітом);
- право власності (на підставі юрисдикції над бенефіціями – наприклад, на церковні оподаткування);
- адміністративне право (особлива процедура обіймання посад в Церкві та владні повноваження єпископів, абатів);
- договірне право (на підставі юрисдикції над клятвеними присяганнями);
- кримінальне та деліктне право (на підставі юрисдикції над гріхами);
- процесуальне право, зокрема кримінально-процесуальне (діяльність інквізиції).

Як вказує І.М. Ситар, яскраві приклади застосування канонічного права до мирян можна знайти в діяльності інквізиції – судових установ, що існували в Середньовіччі на території Італії, Німеччини, Франції, Іспанії і не були пов'язані місцевим світським законодавством [7, с. 26].

2. Канонічне право, поряд з римським правом, обов'язково викладалося в середньовічних університетах і суттєво впливало на загальне правове мислення західноєвропейських юристів. Завершальна юридична освіта поєднувала дві спеціальності: цивільного (римського) права і канонічного (церковного) права. Вищий учений ступінь давав юристам звання доктора обох прав – цивільного і канонічного.

3. Норми канонічного права визнавали зміст світського права і таким чином опосередковано регулювали світське правове життя. Усі світські правові системи – феодальна, торговельна, міська, королівська – пристосовували для себе основні ідеї та прийоми канонічного права. Це пояснюється тим, що канонічне право було розвинутим і тому доступним для запозичення. Крім того, більшість юристів були добре ознайомлені з канонічним правом [6, с. 76–77].

Отже, слід відзначити велику роль канонічного права у впровадженні його норм у світське кримінальне право. Церква впливала також на торговельне право – насамперед, стосовно вчення про справедливу ціну. Звідси – правовий принцип добросовісності, розумності та справедливості, який відзнайшов себе сьогодні в багатьох галузях національного законодавства. Приписи канонічного права щодо прийняття колективних рішень зробили суттєвий внесок у розвиток інституту виборів, референдуму, корпоративних відносин і представництва.

З укріпленням національної державності в європейських країнах значення канонічного права поступово зменшується. Проте правові принципи, юридично-технічні прийоми та засоби, правові інститути і навіть галузі (спадкове, сімейне, кримінальне процесуальне право) романо-германської правової сім'ї, що сформувалися в Середні віки на основі канонічного права, зберігають його вплив і сьогодні.

Як зазначає Е. Аннерс, у Середні віки канонічне право чинило навіть більшу дію на правопорядок, суспільне життя європейських країн, ніж римське право [1, с. 185]. Під впливом канонічного права склалися правові системи європейських королівств, вільних міст, з'явилися торговельне, муніципальне та феодальне право.

Література:

1. Аннерс Э. История европейского права (пер. со швед.) / Ин-т Европы. – М.: Наука, 1994. – 397 с.
2. Берман Г.Дж. Западная традиция: эпоха реформирования / Г.Дж. Берман; [пер. с англ.]. – М.: Изд-во МГУ: ИНФРА-М-НОРМА, 1998. – 624 с.
3. Давид Р. Основные правовые системы современности / Рене Давид, Камила Жоффре-Спинози; пер. с фр. В.А. Туманова. – М.: Международные отношения, 2003. – 400 с.
4. Леже Раймон. Великие правовые системы современности: сравнительно-правовой поход / Раймон Леже; пер. с фр. А.В. Грядов. – М.: Волтерс Клувер, 2009. – 584 с.
5. Луць Л.А. Сучасні правові системи світу: [навчальний посібник] / Л.А. Луць. – Львів: ЛНУ ім. І.Франка, 2003. – 247 с.
6. Марченко М.Н. Правовые системы современного мира: учебное пособие / М.Н. Марченко. – М.: Зерцало-М, 2008. – 528 с.
7. Ситар І.М. Правові системи сучасності (західна традиція права): навч. посібник / Ігор Михайлович Ситар. – Львів: ЛьвДУВС, 2009. – 408 с.
8. Харитонов О.І. Порівняльне право Європи. Основи порівняльного правознавства. Європейські традиції / О.І. Харитонов, Е.О. Харитонов. – Х.: Одіссей, 2002. – 592 с.